

Wijze dichters of dichtelijke wijzgeren: de Zeven Wijzen in Context

JACQUELINE KLOOSTER

Γνώθι σεαυτὸν, ofwel *Ken Uzelve*; Μηδὲν ἄγαν: *Niets tezeer*

Iedereen kent ongetwijfeld wel deze ietwat raadselachtige spreuken die in de Griekse traditie zowel met het orakel van Apollo te Delphi als met de canonieke Zeven Wijzen verbonden worden. In deze bijdrage wil ik wat meer context bieden bij deze uitspraken, en een blik bieden op de verschillende tradities die met de Zeven Wijzen in verband worden gebracht in de oudheid.¹

Dat zal betekenen dat ik allereerst een antwoord wil geven op de vraag wie de Zeven Wijzen eigenlijk zijn; waar hun traditie uit voortkomt en hoe ze gekarakteriseerd worden, en vervolgens hoe de teksten die aan deze wijzen worden toegeschreven passen in hun karakterisering? Wat voor wijsheid bezitten zij, en hoe (en waarom) komt die tot uitdrukking in de teksten, en in het bijzonder in de teksttypen die aan hen worden toegeschreven? Want naast de spreuken die aan de Zeven Wijzen worden toegeschreven, vinden we op hun naam een aantal andere poëtische teksten, ofwel als toeschrijving (en niet bewaard) ofwel daadwerkelijk bewaard. Met name een collectie *skolia* (drinkliederen voor het symposium) en de poëzie toegeschreven aan de wetgever-dichter Solon, verreweg de bekendste van de Zeven Wijzen, zijn in dit kader interessant. Waarom schreven de Zeven Wijzen poëzie, of waarom schreef men poëzie toe aan de Zeven Wijzen?

Deze vragen wil ik trachten te beantwoorden aan de hand van de teksten en andere testimonia uit de oudheid die betrekking hebben op de Zeven. Deze testimonia lopen in tijd en karakter nogal uiteen; het is bij bestudering van de Zeven Wijzen in principe het geval dat men een onderzoek doet naar de receptie van een quasi-legendarisch gegeven: men zal dus niet komen tot een antwoord op de vraag ‘wie es eigenlijk gewesen’. Desalniettemin zegt ook de *receptie* van de Zeven Wijzen veel over de manier waarop latere Grieken het concept ‘wijsheid’ definieerden als ze dachten aan de 7de eeuw v.C., de begintijd van de samenleving in *poleis*, een belangrijke overgangsfase in de

¹ Recente studies met betrekking tot de Zeven Wijzen zijn bijvoorbeeld: Althoff (2006); Martin (1993: 108-128); Rösler (1991: 357-365).

Griekse geschiedenis waarin men van monarchie of aristocratische oligarchie overging naar meer democratische samenlevingsvormen. De Zeven Wijzen komen namelijk vaak voor in verhalen die verband houden met het denken over regeringsvormen en constituties.

Ik zal me in deze bijdrage met name concentreren op de wat substantiëlere antieke teksten die betrekking hebben op de Zeven Wijzen, en dat zijn dan in het bijzonder (in chronologische volgorde): de *Historiën* van Herodotus, de *Protagoras* van Plato, de geschiedwerken van Diodorus Siculus, de *Moralia* en *Vita Solonis* van Plutarchus en tot slot, als meest uitgebreide en vaak ook wel meest opmerkelijke bron, de *Vitae Philosophorum* van Diogenes Laertius.

Laten we beginnen met de eerste vraag: wie zijn de Zeven Wijzen eigenlijk? Wanneer horen we voor het eerst over hen spreken? Waarom zijn het er Zeven? Het is duidelijk dat het begin van de traditie, die rond 600 v.C te lokaliseren valt, in nevelen gehuld is; de overlevering heeft eerder een legendarisch dan een historisch karakter. Hoewel er wel verspreide *testimonia* in Herodotus en anderen te lezen zijn over groepen wijzen, of individuele wijzen die later tot de Zeven gerekend worden, is Plato de eerste die het met naam en toenaam over de Zeven Wijzen heeft, en wel in de *Protagoras*. De bedoelde passage is een uitstekende tekst om mee te beginnen, aangezien enkele kenmerkende elementen die later steeds terugkeren in de verhalen rond de Zeven hierin al kernachtig verwoord worden.

Plato: een eerste attestatie van de Zeven Wijzen

τούτο οὖν αὐτὸ καὶ τῶν νῦν εἰσὶν οἱ κατανεοήκασι καὶ τῶν πάλαι, ὅτι τὸ λακωνίζειν πολὺ μᾶλλον ἐστὶν φιλοσοφεῖν ἢ φιλογυμναστεῖν, εἰδότες ὅτι τοιαῦτα οἷόν τ' εἶναι ῥήματα φθέγγεσθαι 343. (a.) τελέως πεπαιδευμένου ἐστὶν ἀνθρώπου. τούτων ἦν καὶ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος καὶ Πιττακὸς ὁ Μυτιληναῖος καὶ Βίας ὁ Πριηνεὺς καὶ Σόλων ὁ ἡμέτερος καὶ Κλεόβουλος ὁ Λίνδιος καὶ Μύσων ὁ Χηνεὺς, καὶ ἔβδομος ἐν τούτοις ἐλέγετο Λακεδαιμόνιος Χίλων. οὗτοι πάντες ζηλωταὶ καὶ ἐρασταὶ καὶ μαθηταὶ ἦσαν τῆς Λακεδαιμονίων παιδείας, καὶ καταμάθοι ἄν τις αὐτῶν τὴν σοφίαν τοιαύτην οὖσαν, ῥήματα βραχέα ἀξιομνημόνευτα ἐκάστῳ εἰρημένα· οὗτοι καὶ κοινῇ συνελθόντες ἀπαρχὴν τῆς σοφίας ἀνέθεσαν τῷ Ἀπόλλωνι εἰς τὸν νεῶν τὸν ἐν Δελφοῖς, γράψαντες ταῦτα ἃ δὴ πάντες ὕμνουσιν, Γνῶθι σαυτὸν καὶ Μηδὲν ἄγαν. τοῦ δὲ ἔνεκα

ταῦτα λέγω; ὅτι οὗτος ὁ τρόπος ἦν τῶν παλαιῶν τῆς φιλοσοφίας, βραχυλογία τις Λακωνική· καὶ δὴ καὶ τοῦ Πιττακοῦ ἰδίᾳ περιεφέρετο τοῦτο τὸ ῥῆμα ἐγκωμιαζόμενον ὑπὸ τῶν σοφῶν, τὸ Χαλεπὸν ἐσθλὸν ἔμμεναι.² (Plato, *Protagoras* 343A-B)

Vandaar dus dat deze waarheid ingezien is door zowel onze tijdgenoten als door mensen van vroeger, namelijk dat “laconiseren” veel meer ligt in het nastreven van wijsheid dan in lichaamsoefening, omdat ze wisten dat de capaciteit om zo te spreken hoort bij de perfect opgeleide man. In die laatste categorie horen ook Thales van Milete, en Pittacus van Mytilene en Bias van Priene en onze eigen Solon en Cleobulus van Lindos en Myson van Chen en als zevende wordt onder hen nog de Spartaan Chilon genoemd. Al deze mannen waren nastrevers en liefhebbers en leerlingen van de Spartaanse opvoeding, en men kan ook inzien dat ook hun wijsheid van een dergelijke aard is door een blik te werpen op de korte en memorabele uitspraken van elk van hen. Zij zijn het ook die, toen zij eens bijeengekomen waren, een offergave van hun wijsheid wijdden aan Apollo, op de tempel in Delphi, na daar te hebben neergeschreven wat eenieder op de lippen ligt: *Ken Uzelve* en *Niets in overmaat*. En waarom vertel ik dit nu? Omdat dit de aard en wijze was van de wijsbegeerte der ouden: een soort van *Laconieke* beknoptheid. En zo kwam het ook dat dit gezegde van Pittacus onder de Wijzen zelf opgang deed, namelijk “Het is moeilijk goed te zijn”.

Zoals gezegd is deze passage uit Plato's *Protagoras* een mooi uitgangspunt om de tradities nader te onderzoeken. In de eerste plaats is deze tekst de eerste die het heeft over *zeven* wijzen, en ze ook daadwerkelijk noemt; Herodotus noemt Wijzen (*sophistai*) zonder daar een vast aantal aan te koppelen³, of noemt slechts een enkele naam (Solon, Bias, Pittacus). In de latere traditie zijn er nogal wat alternatieve zeventallen, en uiteindelijk komen we op een totaal van 17 kanshebbers op de titel, namelijk: Solon, Thales, Pittacus, Bias, Chilon, Myson, Cleobulus, Periander, Anacharsis, Acusilaus, Epimenides, Leophantus, Pherecydes, Aristodemus, Pythagoras, Lasus van Hermione en Anaxagoras.

² De vertalingen zijn steeds van mijn hand.

³ *Historiën* 1.29

Daarbij mag opgemerkt worden dat de eerste acht de meest canonieke status hebben. Waarmee we meteen op een probleem stuiten: de wissel-wijzen zijn Periander en Myson. Periander was kennelijk problematisch in de functie van exemplarische wijze, omdat hij een vrij negatieve reputatie genoot als tiran. Daarnaast zou hij niet alleen een incestueuze verhouding zijn aangegaan met zijn moeder, hij doodde ook (op grond van valse beschuldigingen) zijn vrouw en gedroeg zich over het algemeen wreed en tiranniek.⁴ Dit verklaart waarschijnlijk waarom we in de *Protagoras* niet Periander maar de verder vrij onbekende Myson van Chen vinden.

Opmerkelijk is het type figuren dat de Zeven Wijzen zijn, sociaal gezien. Behalve Pittacus, de wat schimmige Cleobulus en Periander (alle drie tirannen), zijn het niet in de eerste plaats bijzonder vooraanstaande leden van de aristocratie of vertegenwoordigers van de macht (contrasteer koninklijke wijzen uit de Semitische cultuur zoals Salomo, maar ook uit de Griekse cultuur zoals Nestor of Odysseus). En het zijn ook zeker geen epische helden of godenzonen (zoals Odysseus, Asclepius of Orpheus), maar zeer nadrukkelijk *mensen*, en wel mensen die in een strikt menselijke omgeving functioneren, namelijk de opkomende *polis*: Bias, Solon en Chilon worden alle drie expliciet in verband gebracht met de wetgeving van respectievelijk Priene, Athene en Sparta.

Er zijn onder de Wijzen echter ook wel vertegenwoordigers van een meer contemplatieve, niet direct sociaal nuttige wijsheid aan te wijzen. Thales en Anaxagoras staan bijvoorbeeld vooral bekend als natuurfilosofen. Een mooie anekdote in dit kader wordt door Plato in de *Theaetetus* geboekstaafd, in de woorden van Socrates, om te illustreren hoe paradoxaal de wereldvreemde filosoof zich gedraagt; een echte filosoof zou zich ook bezig moeten houden met wat hem direct onder ogen en voor de voeten komt:

{ΣΩ.} Ὡσπερ καὶ Θαλῆν ἀστρονομούντα, ὃ Θεόδωρε, καὶ ἄνω βλέποντα, πεσόντα εἰς φρέαρ, Θράττά τις ἐμμελής καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς ἀποσκῶψαι λέγεται ὡς τὰ μὲν ἐν οὐρανῷ προθυμοῖτο εἰδέναι, τὰ δ' ἐμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν. ταῦτόν δὲ ἀρκεῖ σκῶμμα ἐπὶ πάντα· ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι. τῷ γὰρ ὄντι τὸν τοιοῦτον ὁ μὲν πλησίον καὶ ὁ γείτων λέληθεν, οὐ μόνον ὅτι πρᾶττει, ἀλλ' ὀλίγου καὶ εἰ ἄνθρωπός ἐστιν ἢ τι ἄλλο θρέμμα· τί δέ ποτ' ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ τί τῇ τοιαύτῃ φύσει

⁴ Zie bijvoorbeeld Diogenes Laertius *Vitae Philosophorum* 1.94-96.

προσῆκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν, ζητεῖ τε καὶ πρᾶγματ' ἔχει διερευνώμενος. (Plato *Theaetetus* 24.173 C-174B)

SO: Zoals, Theodorus, ook verteld wordt dat Thales, toen die eens de sterren bestudeerde omhoog keek en in een put viel, door een bezorgd en geestig Thracisch dienstmeisje werd bespot, omdat hij de zaken in de hemel wilde kennen, maar niet zag wat zich voor zijn voeten bevond. Dezelfde spot past ook allen die zich met de filosofie bezighouden. Want werkelijk, zo iemand ontgaat met betrekking tot zijn naaste en zijn buurman niet alleen wat hij eigenlijk doet, maar bijna zelfs of hij een mens is of een ander schepsel. En wat een mens nu eigenlijk is en welke specifiek bij zijn natuur passende dingen hij hoort te doen of ondergaan, dat zoekt een filosoof nu juist, en met die vraag houdt hij zich onledig.

Daarnaast zijn de Zeven Wijzen *leken* eerder dan religieuze figuren (bijvoorbeeld priesters of profeten; contrasteer Mozes en andere de oudtestamentische profeten, of de ziensers zoals we ze vinden in het epos en de tragedie), met uitzondering van de excentrieke Pythagoras en Epimenides, die allebei een enigszins mystieke, goeroe-achtige reputatie genieten. Van de laatste is bijvoorbeeld bekend dat hij maar liefst 157 of 199 jaar oud werd, waarvan hij er honderd of meer slapend doorbracht in een grot op Kreta, van de muzen een wondervoedsel kreeg waardoor hij geen menseneten hoefde te nuttigen, en de stad Athene reinigde van een rituele verontreiniging.⁵

Tot slot zijn het over het algemeen genomen met nadruk *Griekse* wijzen; hierin neemt met name de Scyth Anacharsis een bijzondere positie in, aangezien hij de enige ‘barbaar’ is onder Zeven Wijzen. Hij zou de zoon zijn van een Scythische vader en een Griekse moeder, en figureert in de verhalen eigenlijk steeds als een spiegel of *folie* voor de Griekse normen en waarden. Hij vertegenwoordigt de nobele wilde die de Griekse gebruiken sceptisch en met bevreemding beziet, en zo toont dat men niets zomaar als vanzelfsprekend moet aannemen. Zo verbaast hij zich bijvoorbeeld over het feit dat door de Grieken openlijke geweldpleging bestraft wordt, terwijl men worstelaars die elkaar verwonden prijzen toekent; of over het feit dat in de spelen de *experts* zich in strijd beijveren om de prijs, terwijl ze worden beoordeeld door *leken*.⁶

⁵ Zie Diogenes Laertius 1.111-112.

⁶ Zie Diogenes Laertius 1.103.

Ongeacht deze onderlinge verschillen, kan men toch wel stellen dat hier gaat om een nieuw type, zeer humanistisch geaarde, *wijsheidselementen*, die waarschijnlijk ter vervanging moesten dienen van mythische, meer aristocratische archetypen van wijsheid zoals de helden uit *de Ilias* en *Odyssee* (zoals Nestor en Odysseus), of de mythische Sfinx, de centaur Chiron, of ziensers zoals Calchas en Tiresias.

Geleerden als Rösler en Dougherty en Kurke wijten deze paradigmawisseling in de wijsheidscultuur aan de grote veranderingen die plaatsvonden in de roerige periode van de 7de eeuw in Griekenland, op sociaal, politiek en economisch vlak.⁷ De aristocratie kreeg steeds meer te maken met een mondige burgerij en daarmee ook met het opkomen van een proto-democratisch streven (men kan hierbij denken aan Solon, en aan het belang van wetgeving überhaupt in de tradities rond de Zeven). Dit was bovendien de periode waarin geld als betalingsmiddel, en daarmee ook handel en nijverheid, aan belang begonnen te winnen, met alle gevolgen van dien. Ook lag het omslagpunt van orale overlevering naar meer schriftelijke cultuur in deze periode; we zullen er nog op terugkomen hoe dit wellicht van invloed was op de vorm van de werken die aan de Zeven Wijzen toegeschreven wordt. En tot slot hadden de Grieken het te stellen met allerhande oorlogsdreigingen vanuit het oosten, de grote rijken van de Perzen en de Meden en de Lydiërs, die steeds een bedreiging vormden voor hun kleine westerbuur.

Het lijkt erop dat dergelijke ontwikkelingen hun weerslag vonden in de tradities rond de Zeven Wijzen en hun typering als burgerlijke, humane wijzen met een voorliefde voor staatkunde en politiek. We zullen in het vervolg dan ook steeds zien dat het soort wijsheid waar deze wijzen voor staan niet in eerste instantie van een religieuze of transcendente aard lijkt te zijn, maar veeleer gericht is op praktische, ethische en morele kwesties die met de samenleving en de persoonlijke levenssfeer samenhangen. Het is meer het codificeren van een bepaalde levensvorm dan het onthullen van metafysische inzichten waar de spreuken van de Zeven Wijzen telkens op gericht zijn.

Kort van stof: lof van de *brachylogia*

Om terug te keren naar de *Protagoras*: Plato's Socrates brengt de Wijzen en hun manier van spreken (schertsend, naar algemeen wordt aangenomen) in verband met 'laconisme', de typisch Spartaanse *brachylogia*, ofwel een kortmaar-krachtige spreekstijl. Naar alle waarschijnlijkheid is het er Plato niet in

⁷ Rösler (1991: 357-365); Dougherty & Kurke (1993: 1-15).

de laatste plaats om te doen om de Atheense en Ionische claim op de oorsprong van de filosofie onderuit te halen met zijn ongetwijfeld enigszins ironische uitspraken. De laconieke spreekstijl werd in de oudheid inderdaad, zoals het woord al verraadt, in verband gebracht met inwoners van Sparta (en ook wel Kreta).⁸ En zoals we kunnen zien zijn de voorbeelden van spreuken die genoemd worden in de Platoonse passage inderdaad kort.

Overigens zijn er nog zo'n 147 meer van dergelijke spreuken, die gedeeltelijk bewaard zijn gebleven in de levensbeschrijvingen van de Zeven Wijzen van Diogenes Laertius (*Vitae Philosophorum*, boek 1), maar ook in verzamelwerken van *paroemia* (spreekwoorden), *apophthegmata* en aforismen. Relatief recent is er in Afghanistan een grote inscriptie teruggevonden daterend uit de Hellenistische periode, waarin ook een groot aantal van de spreuken van de Zeven Wijzen genoteerd staan.⁹ Het basisprincipe is steeds een imperatief-formule van twee of drie woorden, dikwijls een werkwoord vergezeld van een object of bepaling (Γνωθὶ σεαυτὸν). We zullen hier straks nog meer voorbeelden van zien.

Het is een interessante vraag waarom deze beknopte vorm van wijsheden nu bij uitstek geassocieerd wordt met de Zeven Wijzen. Ik zal me ook buigen over het verband tussen deze *apophthegmata* en de verschillende typen poëzie die later aan de Zeven Wijzen worden toegeschreven, om na te gaan of er inhoudelijke dan wel formele verbanden bestaan tussen beide.

Delphi

Een ander opmerkelijk punt dat we uit de passage in de *Protagoras* kunnen halen, is de connectie van de Zeven Wijzen met Delphi, en in het bijzonder met de Delphische god Apollo. Zoals de dichter-filosoof Heraclitus het uitdrukte, is Apollo, de orakel-god, de god die “noch openbaart, noch verhult, maar aanduidt”.¹⁰ De orakels die deze god bij monde van zijn priesteres de Pythia geeft, zijn dikwijls voor meer dan één uitleg vatbaar. Ook in de laconieke en korte wijsheden van de Zeven Wijzen zit een zekere raadselachtigheid en meerduidigheid: wat betekent het precies om “jezelf te kennen”? en waarop is “niets te zeer” van toepassing? Wanneer en hoe moet men dit soort

⁸ Vergelijk bijvoorbeeld Plutarchus' *Leven van Lycurgus*.

⁹ De *apophthegmata* van de Wijzen staan gedeeltelijk bij Diogenes Laertius, en gedeeltelijk bij Stobaeus *Anthologia* 3.1.173. De authenticiteit van deze lijst werd bevestigd door een archeologische vondst in Ai-Khanum, Afghanistan, in 1966, die aantoonde dat de spreuken al in de Hellenistische tijd (3de eeuw v.C.) aan de Wijzen toegeschreven werden; zie Louis (1968: 416-457) en Oikonomides (1987: 67-76).

¹⁰ Diels & Kranz (1957, fragm. 22B93).

raad toepassen en wat is het verband tussen dergelijke spreuken, als dat er al is? Waarom staan ze op de tempel van Apollo te Delphi?

Deze en vergelijkbare vragen blijven met name de late traditie van de Zeven Wijzen beheersen, met wellicht als mooiste voorbeeld de dialoog van Plutarchus De *E apud Delphos*, waarin naast interpretatie van deze twee spreuken ook getracht wordt op allerhande spitsvondige wijzen te beredeneren waarom er op de tempel van Delphi een mysterieuze Epsilon stond, zoals de titel van de dialoog al aanduidt. Is dat het getal 5 en moeten we het pythagoreïsch-Platoons interpreteren? Of betekent het ‘EI’, dat wil zeggen ‘als...’ (zoals in hypothesen: ‘als dit... dan dat’) of ‘och mocht...’ (zoals in wensen) of simpelweg ‘jij bent, je bestaat’ (...en dat is het grootste wonder van al). Of al het bovenstaande, wellicht? Wat de betekenis ook is, het is in elk geval een extreme vorm van brachylogie, zouden we kunnen zeggen, en in die zin verwant met de spreuken van de Zeven.

Het feit dat de Zeven hun wijsheid volgens de traditie aan de god Apollo wijdden, heeft sommige geleerden doen vermoeden dat de verhalen rond deze Wijzen in oorsprong misschien wel bestonden uit legendevorming rond een Delphisch priestercollege. Inderdaad zijn er in de latere verhalen over de Zeven Wijzen twee elementen die aan een dergelijke oorsprong zouden kunnen doen denken.

In de eerste plaats is daar hun samenkomst op een banket, een *deipnon* of *symposium*, meestal bij Periander, maar in andere versies ook wel in Delphi of elders, hetgeen wellicht afgeleid zou kunnen zijn van een offermaaltijd. Deze context wordt later vooral literair gebruikt om de Zeven Wijzen met elkaar in dialoog te laten treden over allerhande interessante vraagstukken (zie met name Plutarchus’ *Convivium septem sapientium*).

In de tweede plaats vinden we het terugkerende verhaal over de gouden drievoet, een religieus object verbonden met Apollo.¹¹ Deze drievoet zou eens door vissers aan land gebracht zijn, waarop er ruzie ontstond over de vraag aan wie het object toebehoorde: de vissers die het net binnengehaald hadden, of de marktkooplieden die de vangst al van tevoren, ongezien, gekocht hadden. Men vroeg het orakel te Delphi om raad, en dit antwoordde dat de drievoet bestemd was voor de meest wijze man. Daarop gaf men de drievoet aan Thales, die hem doorgaf aan de volgende van de Zeven Wijzen, zeggende dat hij niet de meest wijze was, waarop ook deze hem weer doorgaf,

¹¹ Dit verhaal wordt verteld door Diogenes Laertius, in 1.82, in relatie tot Bias. D.L. 1.82, cf. Callimachus *lamb.* 1. Snell (1971: 114-127) heeft elf versies van de geschiedenis verzameld. In sommige varianten houdt Thales de drievoet.

enz., net zolang tot hij weer bij Thales uitkwam, die de drievoet uiteindelijk aan de god Apollo wijdde. De *god* is dus het meest wijs; en alle Zeven Wijzen zijn even wijs, omdat ze inzien dat ze de anderen niet in wijsheid overtreffen. We worden hierbij uiteraard herinnerd aan het orakel dat Socrates van de god te Delphi kreeg, met de strekking dat niemand wijzer was dan hij, een uitspraak die hij op de proef stelde door mensen aan de tand te voelen over wat ze dachten te weten, zoals verteld wordt door Socrates zelf in Plato's *Apologia*. Socrates ziet uiteindelijk in dat hij wel de meest wijze mens moet zijn, omdat hij weet dat hij niets weet, in tegenstelling tot de andere mensen, en dat echte wijsheid slechts het domein van de godheid is.

In de derde plaats treden de Zeven Wijzen herhaaldelijk op in een verhaal met betrekking tot de Lydische koning Croesus, en het is nu juist deze Croesus die door verschillende historiografen, Herodotus voorop, ook steeds in verband wordt gebracht met het orakel van Delphi. Zoals bekend vroeg Croesus het orakel of hij ten strijde moest trekken tegen de Perzen. Het orakel antwoordde dat hij in dat geval een groot rijk te gronde zou richten, hetgeen geschiedde: zijn eigen rijk. Dit verhaal duidt er eens te meer op dat er een sterk verband bestaat tussen de Delphische adviezen en de adviezen van de Zeven Wijzen: kort, meerduidig, en met een nadruk op de noodzaak als mens binnen de eigen perken te blijven.

Tot zover de analyse van wat er aan tradities rond de Zeven Wijzen terug te vinden is in de *Protagoras*-passage bij Plato. Het is zoals gezegd de eerste attestatie van de Zeven Wijzen als zodanig, maar dat betekent naar alle waarschijnlijkheid niet dat Plato hiermee ook de zogenaamde 'uitvinder' van de Zeven Wijzen zou zijn, zoals sommige geleerden wel geopperd hebben.¹² Oudere testimonia suggereren wel degelijk dat er al langer een traditie bestond rond een collegium van een aantal, zeven (of meer of minder), Griekse wijzen.¹³

Solon en Croesus

Een van de belangrijkste bronnen daarvoor is Herodotus. En uit zijn *Historiën* kunnen we bovendien nog een aantal elementen destilleren die typerend zijn voor het type wijsheid waar de Zeven Wijzen voor staan. Zonder twijfel het beroemdste verhaal met betrekking tot (een van) de Zeven Wijzen treffen we aan in het eerste boek van de *Historiën*.

¹² Fehling (1985).

¹³ Zie Rösler (1991) en Martin (1993).

Herodotus begint zijn verhaal met de opmerking dat “alle wijzen (*sophistai*) die er op dat moment in Griekenland waren een voor een te Sardis arriveerden, aangezien deze stad toen op haar hoogtepunt van bloei en rijkdom was”,¹⁴ hetgeen inderdaad lijkt te veronderstellen dat hem een bepaalde groep wijzen bekend was. Onder hen was ook Solon, die wetten voor de Atheners had gemaakt en nu op reis was gegaan om deze wetten niet te hoeven aanpassen op verzoek van de Atheners. Koning Croesus, de rijkste man ter wereld, meent vanwege zijn voorspoed en welvaart aanspraak te mogen maken op de titel ‘gelukkigste mens op aarde’ en vraagt daarom aan Solon, aangezien deze het vanwege zijn wijsheid goed zal kunnen beoordelen, wie hij de gelukkigste mens vindt. Solon noemt eerst de geheel onbekende Tellos de Athener, een doorsnee burger, die het geluk had niet arm of ziek te zijn, zijn kinderen en kleinkinderen zonder gebreken te zien opgroeien, te sterven in de strijd voor het vaderland, en daarna als held geëerd te worden. Croesus is verbaasd en beledigd, en vraagt door; wie is er dan na deze Tellos de gelukkigste; hijzelf toch zeker? Dan noemt Solon de broers Cleobis en Biton, twee Argivische jongemannen, die hun moeder, een priesteres van Hera, naar het Hera-heiligdom brachten toen deze geen trekdieren voor haar ossenkar kon vinden. Hun moeder vroeg de godin om een beloning voor haar zonen, en deze deed ze sterven in de tempel. Wederom was eervolle herinnering hun deel (*Historiën*. 1.29-33).

Wat deze twee verhalen beogen duidelijk te maken is, in de eerste plaats, dat het onzinnig is een oordeel te vellen eer de laatste dag van iemands leven aangebroken is; men moet de dag niet prijzen voor de avond gevallen is. In de tweede plaats bepaalt alleen de godheid wat goed is voor de mens: dat is kennelijk *gestorven zijn*, eerder dan *leven*. Uiteraard toont het lot van Croesus, die zijn zoon en zijn rijk verliest, zoals Herodotus vertelt, en uiteindelijk zelfs zijn leven dreigt te verliezen op de brandstapel van koning Cyrus, Solons gelijk aan.

Interessante en typerende elementen in het verhaal zijn de tegenstelling tussen de rijke en (voor het moment althans) machtige maar verdwaasde heerser, en de eenvoudige, wijze, van alle macht afstand doende Solon, die precies zegt wat hem voor de mond komt. Het typisch Griekse element van Solons wijsheid is deze vrijmoedige eerlijkheid, en daarnaast een zekere bezonken soberheid, met een pessimistische inslag: vertrouw niet te zeer op uw huidige geluk; sterker nog: het is beter gestorven te zijn dan te leven. Een

¹⁴ 1.29: ἀπικνέονται ἐς Σάρδις ἀκαζούσας πλούτῳ ἄλλοι τε οἱ πάντες ἐκ τῆς Ἑλλάδος σοφισταί, οἱ τοῦτον τὸν χρόνον ἐτύγχανον ἐόντες, ὡς ἕκαστος αὐτῶν ἀπικνέοιτο [...].

mens is immers nooit zeker van zijn zaak en is een creatuur van het wispelturige lot. Zoals dikwijls is vastgesteld, heeft Herodotus met deze Solon daarmee ook een tekstintern *alter ego* gecreëerd dat de moraal van zijn *Historiën* als geheel lijkt uit te dragen.

Daarnaast is het opmerkelijk dat Solons wijsheid ten diepste onpartijdig en onbaatzuchtig is, en met de beste bedoelingen verstrekt, maar helaas niet begrepen wordt, of althans, te laat. Dit laatste lijkt paradoxaal genoeg wel vaker kenmerkend voor de raadgevingen en uitspraken van de Zeven Wijzen, en ook daarin lijken ze op de Delphische orakelspreuken. Het is nog niet zo gemakkelijk te zeggen wat Croesus anders had moeten *doen*: de dood van zijn zoon kon hij in ieder geval waarschijnlijk niet keren, al had hij zijn nederlaag tegen te Perzen wel te wijten aan zelfoverschatting. Maar belangrijker is misschien nog wel dat zijn levensinstelling zodanig had moeten zijn dat hij voorbereid was op zelfs het grootste ongeluk, en niet meende dat zijn huidige voorspoed hem daartegen kon beschermen. Dat is de houding van de wijze: bescheidenheid zonder verwachtingen, maar wel met moed en deugdzaamheid betracht.¹⁵

Wat is wijsheid?

Wat we tot nog toe gezien hebben, geeft een aardig beeld van de Zeven Wijzen en hun optreden. Nu wil ik me richten op de vraag hoe het begrip *sophia* in de oudheid eigenlijk gekarakteriseerd werd, en hoe de spreuken en de poëzie van de Zeven Wijzen hierin passen. Een aantal interessante, zij het late, passages die hier een antwoord op geeft, is te vinden in de *Vitae Philosophorum* van Diogenes Laertius, boek 1.12-13 en 1.40, en in een commentaar op Aristoteles' *Ethica Nicomachea* door Philoponus, een werk uit de 5de of 6de eeuw n.C. In het volgende zal ik deze teksten leggen naast de moderne, meer antropologisch georiënteerde benadering die men tegenwoordig vindt van het begrip *sophia*.

Allereerst enkele inleidende woorden bij Diogenes. Diogenes Laertius is een schrijver die waarschijnlijk te dateren valt rond 250 n.C. Zijn werk is een compilatie van talrijke en uiteenlopende bronnen over verschillende filosofen, wier levens hij beschrijft (men heeft becijferd dat hij meer dan 250 bekende

¹⁵ Ook Bias van Priëne en Pittacus worden door Herodotus met koning Croesus in verband gebracht. Door middel van een korte parabel maken ze hem duidelijk dat hij geen zeeslag tegen de Ionische eilandbewoners moet ondernemen (1.27). Ook hier speelt de nuchterheid en de *unverfroren parrhesia* een belangrijke rol. Overigens begrijpt Croesus in dit geval wel wat de Wijzen hem proberen duidelijk te maken.

auteurs aanhaalt, naast nog vele anonieme citaten). Meestal geeft Diogenes in zijn levensbeschrijvingen wat informatie over familie, achtergrond en daden van de filosoof, en dit lardeert hij met een grote hoeveelheid *bon mots*, geestige antwoorden en anekdotes uit het liefdesleven van de betrokkene (vooral indien enigszins scandaleus). Het levert een merkwaardige en allerm minst betrouwbare of ter zake kundige ‘geschiedenis van de filosofie’ op. Maar juist door zijn ongebreidelde citeerlust, en zijn neiging over te schrijven liever dan te verzinnen, is Diogenes’ werk toch een interessante en waardevolle bron, al was het maar om het zicht dat het ons verschaft op eerdere tradities. In twee teksten uit de inleiding van Diogenes’ beschrijving van het ontstaan van de filosofie worden de Zeven Wijzen expliciet genoemd, en wel als volgt.

1.12 Φιλοσοφίαν δὲ πρῶτος ὠνόμασε Πυθαγόρας καὶ ἑαυτὸν φιλόσοφον, ἐν Σικυῶνι διαλεγόμενος Λέοντι τῷ Σικυωνίων τυράνῳ ἢ Φλιασίων, καθά φησιν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἐν τῇ Περὶ τῆς ἄννου μηδένα γὰρ εἶναι σοφὸν [ἄνθρωπον] ἀλλ’ ἢ θεόν. θάττον δὲ ἐκαλεῖτο σοφία, καὶ σοφὸς ὁ ταύτην ἐπαγγελλόμενος, ὃς εἴη ἂν κατ’ ἀκρότητα ψυχῆς ἀπηκριβωμένος, φιλόσοφος δὲ ὁ σοφίαν ἀσπαζόμενος. οἱ δὲ σοφοὶ καὶ σοφισταὶ ἐκαλοῦντο· καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιηταὶ σοφισταί, καθὰ καὶ Κρατῖνος ἐν Ἀρχιλόχοις τοὺς περὶ Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον ἐπαινῶν οὕτως καλεῖ (13) Σοφοὶ δὲ ἐνομίζοντο οἶδε· Θαλῆς, Σόλων, Περιάνδρος, Κλεόβουλος, Χεῖλων, Βίας, Πιττακός. τούτοις προσαριθμοῦσιν Ἀνάχαρσιν τὸν Σκύθην, Μύσωνα τὸν Χηνέα, Φερεκύδην τὸν Σύριον, Ἐπιμενίδην τὸν Κρήτα· ἔνιοι δὲ καὶ Πεισίστρατον τὸν τύραννον. καὶ οἱ μὲν σοφοί.

Pythagoras was de eerste die het woord wijsbegeerte (*philosophia*) uitvond, en zichzelf een *wijsgeer* (*philosophos*) noemde, toen hij in Sicyon sprak met Leon, de tiran der Sicyoniërs of Phliasiërs, naar Heracleides Ponticus vertelt in zijn *De mortua*. Pythagoras legde uit dat er immers niemand (geen mens) echt wijs was behalve de god. Maar al gauw werd de *studie* van wijsheid zelf wijsheid (*sophia*) genoemd, en degene die deze studie onderwees “wijze” (*sophos*), om duidelijk te maken dat hij tot een hoge mate van perfectie daarin was gekomen; en degene die wijsheid bestudeerde werd een wijsgeer (*philosophos*) genoemd. Maar de Wijzen werden ook wel ‘sofisten’ (*sophistai*) genoemd, en niet alleen zij, maar ook de dichters werden sofisten genoemd, zoals Cratinus doet wanneer hij in zijn [komedie] *Archilochi* Homerus en Hesiodus zo

noemt om hen te prijzen. Maar de [Zeven] Wijzen zijn de volgende: Thales, Solon, Periander, Cleobulus, Chilon, Bias, Pittacus. Daarbij tellen ze nog Anacharsis de Skyth, Pherecydes de Syriër, Epimenides de Kretenzer en sommigen noemen ook nog de tiran Pisistratus. Dat zijn dus de Wijzen.

1.40 Περὶ δὴ τῶν ἑπτὰ – ἄξιον γὰρ ἑνταῦθα καθολικῶς κάκεινων ἐπιμνησθῆναι – λόγοι φέρονται τοιοῦτοι. Δάμων ὁ Κυρηναῖος, γεγραφὼς Περὶ τῶν φιλοσόφων, πᾶσιν ἐγκαλεῖ, μάλιστα δὲ τοῖς ἑπτὰ. Ἀναξιμένης δὲ φησι πάντας ἐπιθέσθαι ποιητικῆ· ὁ δὲ Δικαί-αρχος οὔτε σοφοὺς οὔτε φιλοσόφους φησὶν αὐτοὺς γεγονέναι, συνετοὺς δὲ τινὰς καὶ νομοθετικοὺς Ἀρχέτιμος δὲ ὁ Συρακούσιος ὁμιλίαν αὐτῶν ἀναγέγραφε παρὰ Κυψέλω, ἧ καὶ αὐτὸς φησι παρατυχεῖν. Ἐφορος δὲ παρὰ Κροίσῳ πλὴν Θαλοῦ φασὶ δὲ τινεὺς καὶ ἐν Πανιώνίῳ καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Δελφοῖς συνελθεῖν αὐτούς.

Wat betreft de Zeven Wijzen – want dit is een goed moment om hen aan de orde te stellen – dergelijke verhalen doen de ronde rondom hen: Damon van Cyrene in zijn *Geschiedenis van de Filo-σοφῶν* levert kritiek op alle wijzen, maar vooral op de Zeven. Anaximenes vermeldt dat ze zich allemaal op de poëzie toelegden. Dicaearchus dat ze noch wijzen noch ook wijsgeren waren, maar slechts intelligente mannen met een talent voor wetgeving. Archetimus van Syracuse beschrijft hoe ze elkaar ontmoetten aan het hof van Cypselus, alwaar hijzelf ook aanwezig was. Ephorus stelt daar een ontmoeting aan het hof van Croesus tegenover, zonder Thales. Sommigen laten hen elkaar ontmoeten op het pan-Ionische festival in Korinthe, en in Delphi.

Interessant aan deze teksten is dat ze duidelijk lijken te maken dat de Zeven Wijzen zich bevinden op een soort moeilijk te definiëren grensgebied tussen verschillende competenties. Ze zijn ‘wijzen’, en passen in de voorgeschiedenis van de filosofie, maar zijn ze ook werkelijk filosofen? Ze worden ‘sofisten’ genoemd – maar dat geldt kennelijk ook voor de dichters Homerus en Pindarus (1.12-13). Inderdaad wordt er even later van de Zeven Wijzen verteld dat ze “zich allemaal op poëzie toelegden” (Anaximenes). Een ander (Diacearchus) ontkent dat ze überhaupt de titel van wijze, of wijsgeer verdienen, en beschrijft hen als “intelligente mannen met een talent voor wetgeving”. Het lijkt er dus op dat men het in de oudheid moeilijk vond de

wijzen eenduidig te karakteriseren. Ze vertegenwoordigen in ieder geval een wijsheid die geheel *sui generis* is.

Philoponus' commentaar op Aristoteles *Ethica Nicomachea*, een tekst die refereert aan een verloren gegaan werk van Aristoteles *Over de Filosofie* (= *Aristotle on Philosophy* fr. 8 Ross) is eenduidiger. Het geeft een gefaseerde beschrijving van de ontwikkeling van de menselijke *sophia* (intelligentie/wijsheid):

Eerst wordt beschreven hoe mensen landbouw en werktuigen uitvonden, en hoe dit *sophia* genoemd werd: "Daarna hielden zij zich bezig met staatsinrichting en stelden wetten in en alle dingen die steden samenbinden. En deze notie noemden ze ook weer *sophia*. En van dien aard waren ook de Zeven Wijzen, die bepaalde vormen van politieke uitmuntendheid hadden uitgevonden." Hierna volgt een volgend stadium, waarin de wijsheid een meer contemplatieve vorm aanneemt (de sterrenkunde en metafysica).

De Zeven Wijzen vormen dus volgens Philoponus (en volgens Aristoteles, mogen we aannemen) een stadium waarin de mensheid het puur praktische ontgroeid is, maar het puur contemplatieve nog niet bereikt heeft. Dit is in feite ook hoe moderne wetenschap het Griekse begrip *sophia* altijd benaderd heeft, zoals Leslie Kurke noteert:

According to the modern account, the meaning of *sophia* developed from concrete to abstract and from specific to general (as Greek culture itself developed): first designating the skill of craftsmen (as in Homer); then the specific expertise of poetic craft; then practical. Political wisdom or know-how; and, finally, abstract theoretical speculation.¹⁶

Kurke wil dit begrip echter iets aanscherpen, en komt daarom met het inzicht, ontleend aan de theorieën van de antropologe Mary Helms, dat 'vroeg' *sophia* niet per se beperkt hoeft te blijven tot het concrete en specifieke, en slechts gerelateerd is aan ambachtlieden. Zij poneert dat er toch wel degelijk een onalledaagse, enigszins 'transcendente' kant zit aan het begrip *sophia*:

Skilled crafting embraces not only carpentry, metallurgy, and weaving but also medicine, hunting, seer craft, shamanic power, navigation, song making and dance, political oratory and the arts of judge, mediator and ambassador, for all of these tap into and deploy for intra-societal benefit the powers and energies of an other world not readily available to normal human consciousness.

¹⁶ Kurke (2011: 96-97), idem voor de volgende citaten.

Dit verklaart ook het (politieke) aanzien van de Zeven Wijzen binnen hun samenleving, volgens Kurke (die wederom Helms aanhaalt):

Such forms of skilled crafting, because of their special access to other realms and their power to impose order from chaos, tend to endow their possessors (whether the craftsmen themselves or their elite patrons) with political authority and ideological legitimacy. This obviously applies to those superlatively skilled in political oratory, advising and arbitration, but in many cultures skilled artisans, musicians, religious experts, and navigators also wield significant political power, or those in power actively cultivate these arts to legitimate their authority.

De Zeven Wijzen als dichters

Tot zover dus het verband tussen politiek en wijsheid in de tradities rond de Zeven Wijzen. Wat ten slotte nog overblijft, is de vraag wat voor poëzie er aan de Zeven Wijzen toegeschreven wordt, en waarom. In elk van de levens van Diogenes Laertius vinden we aanwijzingen voor tradities die bepaalde werken (met name poëzie) toeschreven aan de Zeven. In het volgende wil ik nog kort ingaan op wat voor werken dit zijn, en hoe ze passen binnen het kader van de praktisch/ethisch-politieke wijsheid die de traditie voor het overige kenmerkt. Natuurlijk neemt Solon in dit alles een bijzondere plaats in, gezien het relatief grote corpus dat aan hem wordt toegeschreven door verschillende bronnen (vooral het *Leven van Solon* van Plutarchus en de *Athenaion Politeia*, toegeschreven aan Aristoteles); het is echter hier niet de plaats daar uitgebreid op in te gaan.

In de eerste plaats noemt Diogenes voor een aantal van de Zeven Wijzen zogenaamde *skolia*, een soort populaire drinkliederen die bij het symposium gezongen konden worden. Hij beweert dat deze afkomstig zijn uit de anthologie van de (verder onbekende) Hellenistische auteur Lobon van Argos. De *skolia* luiden als volgt.

οὐ τι τὰ πολλὰ ἔπη φρονίμην ἀπεφήνατο δόξαν·
 ἔν τι μάτερε σοφόν,
 ἔν τι κεδνὸν αἰροῦ·
 βύσεις γὰρ ἀνδρῶν κωτίλων γλώσσας ἀπεραντολόγους.
 (Thales) 1.35

Vele woorden tonen nog geen wijze opinie. Zoek één wijsheid.
Kies één goed. Want zo zul je de tongen van kletsers zonder eind
doen verstommen.

πεφυλαγμένος ἄνδρα ἕκαστον, ὄρα
μὴ κρυπτὸν ἔχων ἔχθος κραδίη,
φαιδρῶ προσεννέπη προσώπῳ,
γλῶσσα δέ οἱ διχόμυθος
ἐκ μελαίνης φρενὸς γεγωνῆ

Pas op voor iedere man; zie of hij niet, met heimelijke vijandschap
in zijn hart je toespreekt met een stralend aangezicht, en zijn tong
met dubbelspraak uit een zwart gemoed spreekt.

(Solon) 1.61

Ἐν μὲν λιθίναις ἀκόναις ὁ χρυσὸς ἐξετάζεται,
διδούς βάσανον φανεράν·
ἐν δὲ χρυσῶ
ἀνδρῶν ἀγαθῶν τε κακῶν τε νοῦς ἔδωκ' ἔλεγχον

(Chilon) 1.71

Op de toetssteen wordt goud getoetst, en geeft een zichtbaar
bewijs, en goud verschaft de test voor de inborst van mannen, goed
en kwaad.

ἔχοντα χρῆ τόξα καὶ ἰοδόκον φαρέτραν
στείχειν ποτὶ φῶτα κακόν.
πιστὸν γὰρ οὐδὲν γλῶσσα διὰ στόματος
λαλεῖ διχόμυθον ἔχουσα
καρδίη νόημα.

(Pittacus) 1.78

Met boog en goedgevulde pijlenkoker moeten we de vijand tege-
moet marcheren. Want niets betrouwbaars spreekt een tong als
men in zijn hart een verraderlijke gedachte koestert.

ἀστοῖσιν ἄρεσκε πᾶσιν ἐν πόλει <...> αἴκε μῆνης·
πλείσταν γὰρ ἔχει χάριν· αὐθάδης δὲ τρόπος
πολλάκι βλαβερὰν ἐξέλαμψεν ἄταν. (15)

(Bias) 1.85

Tracht alle burgers in de stad te behagen... als je blijft. Want dat levert de meeste dankbaarheid op; een koppig gedrag leidt dikwijls tot schadelijke verdwazing.

Ἀμουσία τὸ πλεόν μέρος ἐν βροτοῖσι
 λόγων τε πλήθος· ἀλλ' ὁ καιρὸς ἀρκέσει.
 φρόνει τι κεδνόν· μὴ μάταιος ἴ ἄχαρις γιν ἴέσθω
 (Cleobulus) 1.89-90

Gebrek aan beschaving vind men wijd en zijd onder de mensen, en een overdaad aan woorden. Maar laat toch het passende woord genoeg zijn. Bedenk wat goed is; wees niet dwaas en onbemind.

De precieze herkomst van deze *skolia* is omstreden: er zijn geleerden die beweren dat het gaat om late vervalsingen, of wellicht zelfs composities die Lobon zelf vervaardigd had; anderen houden het erop dat ze wel degelijk oud of zelfs authentiek zijn en wijzen op een oude traditie van een zogenaamd Symposium van de Zeven Wijzen.¹⁷

De betekenis van deze teksten is ook niet altijd even duidelijk; zo is de tekst toegeschreven aan Pittacus enigszins ambivalent: is de slechte man uit de eerste zin ook onderwerp van de tweede frase? De teksten van de *skolia* van Bias en Cleobulus zijn bovendien enigszins corrupt. Desalniettemin wordt duidelijk dat de liedjes met name advies bieden over hoe men zich eervol en verstandig gedraagt. Er lijkt weer een sterke nadruk te liggen op 'kort van stof' zijn; niets zeggen dat er niet toe doet – men zou op grond van de nadruk op brachylogie haast gaan vermoeden dat er een ware plaag van woordrijke demagogen heerste... Qua karakter passen de gedichtjes dus uitstekend bij de spreuken van de Wijzen. Ook in deze *skolia* lijken we een gedragscode te vinden voor de vooraanstaande burger (man) in zijn sociale context: spreken in het openbaar, het besturen van de *polis*, de omgang met vriend en vijand.

Afgezien van deze *skolia* noemt Diogenes ook nog andere teksten die de Zeven Wijzen zouden hebben nagelaten. Zo zou Thales volgens sommigen niets hebben nagelaten in geschriften, maar volgens anderen schreef Thales een *Nautike Astrologia* (ook wel toegeschreven aan een zekere Phocus van Samos), maar weer anderen geloven dat hij slechts over twee dingen schreef, namelijk over het *solstitium* en de *equinox*, omdat hij alle andere dingen beschouwde als onkenbaar. Het blijft hierbij onduidelijk of we moeten denken

¹⁷ Zie Snell (1954: 105-112); West (1971: 47) gelooft dat ze te dateren zijn in de 4de eeuw v.C.

aan poëzie of proza, maar in elk geval vermeldt Lobon van Argos dat Thales circa 200 verzen poëzie schreef (1.34).¹⁸ Wellicht zouden we dus kunnen denken aan een kort gedicht van didactische aard over de astronomie.

Zoals gezegd is Solon degene van de Zeven Wijzen van wie de meeste poëzie overgeleverd is; we hebben zo'n 40 fragmenten over, grotendeels elegisch, en het grootste gedeelte hiervan is gnomische poëzie, of politiek geïnspireerde poëzie. Diogenes vermeldt deze gedichten, en zegt dat Solon bovendien een 5000 verzen tellend gedicht over de Atheense constitutie zou hebben geschreven (1.61).¹⁹

Over de poëzie die Chilon schreef is Diogenes vrij onduidelijk: “Hij schreef een gedicht in elegisch metrum van zo'n 200 verzen, en hij verklaarde dat de grootste deugd van een mens is de toekomst te voorspellen, voorzover de ratio dit kan”.²⁰ Anders dan Thales, maar wel net zoals Solon, schreef Chilon dus een elegie, maar net als Thales was dit gedicht slechts 200 verzen lang. De vraag blijft of de nogal onduidelijke paratactische verbinding (1.68.2 καὶ ἔφασκε) impliceert dat het gedicht handelde over het voorzien van de toekomst met rationele middelen.

Over de geschriften van Pittacus vertelt Diogenes het volgende: “Hij schreef 600 elegische verzen, en schreef in proza over de wetten voor de burgers” (1.79.1).²¹ Dit roept wederom het beeld op van een Solonachtige figuur die wetten opstelt, voorzien van uitleg voor de bevolking, terwijl hij zich ook nog in poëzie uitdrukt – waarover blijft onduidelijk.

Wat betreft de geschriften van Bias vermeldt Diogenes de opmerkelijke informatie dat hij een gedicht van 2000 verzen, getiteld *Ionië* zou hebben geschreven, over de manier waarop deze streek welvarend zou kunnen worden.²² Genre of metrum van dit gedicht worden niet genoemd, maar men kan zich voorstellen dat het hier wederom om didactische poëzie moet gaan.

Cleobulus dichtte niet alleen 3000 versregels liederen en raadsels (waaronder het in de oudheid beroemde grafepigram op Koning Midas)²³, maar bovendien had hij een dochter, Cleobulina geheten, die ook een dichteres van raadsels in hexameters was (αἰνιγμάτων ἑξαμέτρων ποιήτριαν; 1.89-90).

¹⁸ μόνα δύο συνέγραψε, Περί τροπῆς καὶ ἰσημερίας, τὰ ἄλλ' ἀκατάληπτα εἶναι δοκιμάσας...Τὰ δὲ γεγραμμένα ὑπ' αὐτοῦ φησι Λόβων ὁ Ἄργεϊός εἰς ἔπη τεῖνεν διακόσια.

¹⁹ Ἐγράφε δὲ δῆλον μὲν ὅτι τοὺς νόμους, καὶ δημηγορίας καὶ εἰς ἑαυτὸν ὑποθήκας, ἐλεγεία, καὶ τὰ περὶ Σαλαμῖνος καὶ τῆς Ἀθηναίων πολιτείας ἔπη πεντακισχίλια, καὶ ἰάμβους καὶ ἐπιδόους.

²⁰ Χίλων Δαμαγήτου Λακεδαιμόνιος. οὗτος ἐποίησεν ἐλεγεία εἰς ἔπη διακόσια, καὶ ἔφασκε πρόνοιαν περὶ τοῦ μέλλοντος λογισμῶ καταληπτὴν εἶναι ἀνδρὸς ἀρετὴν.

²¹ ἐποίησε δὲ καὶ ἐλεγεία ἔπη ἑξακόσια, καὶ ὑπὲρ νόμων καταλογάδην τοῖς πολίταις.

²² Ἐποίησε δὲ περὶ Ἰωνίας, τίνα μάλιστα ἂν τρόπον εὐδαιμονοίη, εἰς ἔπη δισχίλια (1.85.10).

²³ οὗτος ἐποίησεν ἕσματα καὶ γρίφους εἰς ἔπη τρισχίλια; zie voor het epigram: *Anthologia Palatina*. vii. 153.

Cleobulus lijkt hiermee dus aanmerkelijk te verschillen van de andere Zeven Wijzen, die langere gedichten schreven en geen raadsels, noch ook ‘liedjes’, als we de *skolia* even buiten beschouwing laten. Dit zou kunnen duiden op een folkloristische achtergrond van Cleobulus, over wie inderdaad verder weinig bekend is, en al helemaal geen politieke daden.

Over Periander wordt vermeld dat hij *Hypothekai* (*Raadgevingen*) zou hebben geschreven, zo’n 2000 verzen.²⁴ Ook dit zou weer kunnen duiden op een soort didactisch gedicht (vergelijk bijvoorbeeld de pseudo-Hesiodische *hypothekai Cheironos*), of een geversificeerde lijst met algemene adviezen en waarschuwingen. Als dit laatste inderdaad het geval is, zouden we wellicht een indruk kunnen krijgen van de inhoud van het werk door het te verbinden met de informatie die hierop volgt, namelijk dat “Periander zei dat zij die wensten in veiligheid te regeren, zichzelf moesten bewapenen met een vriendelijk karakter en niet met wapens”.²⁵

In Anacharsis’ geval vinden we een zeer duidelijke connectie tussen biografie en poëzie, aangezien Anacharsis, naar Diogenes vertelt, een gedicht in 800 verzen zou hebben geschreven “over de Gebruiken van de Scythen en de Grieken, handelend over het eenvoudige leven en over militaire zaken”.²⁶ Wederom wijst dit in de richting van een didactisch gedicht.

Myson van Chen is de enige aan wie geen geschriften toegeschreven worden. Waarschijnlijk is dit een gevolg van zijn nogal obscure status, en het feit dat hij niet echt tot de canon van Zeven Wijzen behoorde. Maar wellicht moeten we het ontbreken van geschriften in zijn geval ook wel duiden als een uiting van zijn spreekwoordelijke misanthropie. Men vertelde dat iemand hem eens lachend aantrof, geheel alleen. “Waarom lach je, als er niemand is, Myson?” vroeg de man. “Daarom juist lach ik”, zou Myson geantwoord hebben (Diogenes Laertius 1.108).

Afgezien van Solon is de echte veelschrijver onder de Wijzen Epimenides van Kreta. Diogenes vertelt dat hij een soort *Theogonie* en genealogie zou hebben geschreven over de Kureten en de Corybanten (lokale Kretenzische goden/mythische wezens) in 5000 verzen, en een epos *Over de bouw van de Argo en Jasons tocht naar Colchis* in 6000 verzen, en daarnaast enige werken in proza *Over offers* en *De constitutie van Kreta* en tot slot, ook nog, kenne-

²⁴ ἐποίησε δὲ καὶ ὑποθήκας εἰς ἑπτὰ δισχίλια.(1.97).

²⁵ εἰπέ τε τοὺς μέλλοντας ἀσφαλῶς τυραννήσειν τῇ εὐνοίᾳ δορυφορεῖσθαι, καὶ μὴ τοῖς ὄπλοις.(1.97).

²⁶ οὗτος ἐποίησε τῶν τε παρὰ τοῖς Σκύθαις νομίμων καὶ τῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, εἰς εὐτέλειαν βίου καὶ τὰ κατὰ πόλεμον ἑπτὰ ὀκτακόσια (1.101).

lijk in poëzie, *Over Minos en Rhadamanthys*, in 4000 verzen.²⁷ Niet bepaald een voorbeeld van brachylogie, dus.

Epimenides is een Orpheusachtige figuur en we mogen aannemen dat zijn werken over de verschillende typisch Kretenzische tradities een soort regionale kosmogonieën en stichtingsmythen behelsden, wellicht vergelijkbaar met Hesiodus' *Theogonie* of de Orphische *Theogonieën*. De prozageschriften over offerrituelen zullen wellicht de vorm gehad hebben van een soort ritueel handboek. Dit past bij Epimenides' elders vermelde praktijken als stichter van culten en reiniger van religieus *miasma* (verontreiniging).

Tot slot is er nog Pherecydes, die net als Epimenides aan de Zeven Wijzen wordt toegevoegd als een soort heilige man. Hij zou volgens Diogenes' bron Theompompus als eerste van de Grieken geschreven hebben over de aard van de goden (I.116). Diogenes noemt een werk van hem dat kennelijk overgeleverd was, en waarvan het begin luidde (in proza): "Zas en Chronos en Chthonie bestonden sinds alle eeuwigheid. Chthonie werd later Ge genoemd, omdat Zas haar eer (γέρας) schonk."²⁸

Het beeld dat hieruit oprijst is dat de poëzie die wordt toegeschreven aan de Zeven Wijzen niet bestond uit fantastische of mythologische vertellingen, zoals we die vinden in Homerus, noch uit het type persoonlijk lyrische poëzie dat Sappho en Archilochus schreven. De gedichten werden klaarblijkelijk gezien als middel om kennis over te brengen, in een gestileerde vorm. Deze kennis betrof de natuur, de goden, politieke en culturele gebruiken van verschillende volkeren; daarnaast wellicht ook een codificatie van Griekse wijsheid (denk aan de *hypothekai*, die zowel aan Periander als Solon toegeschreven worden). Natuurlijk was poëzie (eerder dan proza) het medium bij uitstek voor de overdracht van dergelijke kennis, zoals latere auteurs zich wel gerealiseerd moeten hebben.

Concluderend kunnen we zeggen dat het type geschriften dat aan de Wijzen werd toegeschreven meestal behoorde tot het type poëzie dat zich richt op het verbreiden van kennis en inzicht, het opslaan, identificeren en bekrachtigen van bepaalde normen en waarden van de Griekse elite: gnomisch of didactisch, dus. Deze poëzie richt zich niet in eerste instantie op het betoveren van de luisteraar met verhalen over het heroïsche, mythische verleden in fantastische vertellingen, noch op het uitdrukken van persoonlijke

²⁷ Ἐποίησε δὲ Κουρήτων καὶ Κορυβάντων γένεσιν καὶ θεογονίαν, ἔπη πεντακισχίλια, Ἀργοῦς ναυπηγίαν τε καὶ Ἰάσονος εἰς Κόλχους ἀπόπλουν ἔπη ἑξακισχίλια πεντακόσια. συνέγραψε δὲ καὶ καταλογάδην περὶ θυσίων καὶ τῆς ἐν Κρήτῃ πολιτείας καὶ περὶ Μίνω καὶ Ῥαδαμάνθους εἰς ἔπη τετρακισχίλια, I.109.

²⁸ Ζᾶς μὲν καὶ Χρόνος ἦσαν ἀεὶ καὶ Χθονίη· Χθονίη δὲ ὄνομα ἐγένετο Γῆ ἐπειδὴ αὐτῇ Ζᾶς γῆν γέρας διδοῖ (Diels & Kranz 1957, fragm. 7B1).

gevoelens of een stem geven aan erotische verlangens (zoals respectievelijk het epos en de monodische lyriek doen). Bij de poëzie van de Wijzen moeten we eerder aan Hesiodus en Theognis dan aan Homerus en Sappho denken.

Praktische Wijsheid?

In deze bijdrage heb ik iets willen vertellen over de manier waarop de Grieken vorm gaven aan het denken over samenleven en regeringsvormen in de archaïsche tijd, de periode waarin de aristocratische samenleving veranderde in een meer democratisch georiënteerde samenlevingsvorm. Een manier waarop hun denken daarover gecodeerd werd, is in de verhalen rond de Zeven Wijzen. Hun spreuken vertegenwoordigen als het ware een ethische code: een index van normen en waarden van de Griekse mannelijke elite. Mijn vraag was in het bijzonder of, en hoe, de poëzie die in de latere traditie aan hen toegeschreven wordt, hierin paste. Het antwoord hierop luidt: jazerker, die poëzie past over het algemeen qua karakter en genre zeer goed bij de wijsheid en spreuken die men aan de Wijzen toeschreef: didactische en gnomische poëzie, die erop uit was kennis te verbreiden en morele codes te bestendigen.

Dat het praktische, al te praktische karakter van de Zeven Wijzen ook wel eens aanleiding gaf tot parodie lijkt te spreken uit een serie Romeinse wand-schilderingen uit Ostia Antica (de zogenaamde *Terme delle Sette Sapienti*), waar we afbeeldingen vinden van enkele van de Zeven Wijzen op... de latrine. In grote letters staat er bij hun beeltenissen vermeld voor welke parels van wijsheid de mensheid deze grote geesten in het bijzonder dankbaar moet zijn:

Ut bene cacaret ventrem palpavit Solon (“Solon kneedde zijn buik opdat hij goed kon kakken”)

Durum cacantes monuit ut nitant Thales (“Thales adviseert aan hen die hard kakken goed te persen”)

Vissire tacite Chilon docuit subdohus (“De sluwe Chilon onderwees hoe men geluidloos winden kon laten”)

Waarmee uiteindelijk een wel heel merkwaardige draai gegeven wordt aan de woorden ‘ken uzelve’ of ‘niets tezeer’, maar in ieder geval lijkt te worden bevestigd dat de Wijzen eerst en vooral stonden voor een menselijk (al te menselijk) en ‘toepasbaar’ soort wijsheid.

Bibliografie

- Diels, H. & W. Kranz 1957. *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Hamburg: Rohwolt.
- Martin, R. 1993. "The Seven Sages as Performers of Wisdom", in: C. Dougherty & L. Kurke (eds.), *Cultural Poetics in Archaic Greece*. Cambridge: Cambridge University Press, 108-130.
- Kurke, L. 2011. *Aesopic Conversations, popular tradition, cultural dialogue, and the invention of Greek prose*, Princeton: Princeton University Press.
- Louis, R. 1968. "De Delphes à l'Oxus, inscriptions grecques nouvelles de la Bactriane", in: *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 112,3: 416-457.
- Oikonomides, A.N. 1987. "Records of 'The Commandments of the Seven Wise Men' in the 3rd century B.C.", in: *The Classical Bulletin* 63,3: 67-76.
- Rösler, W. 1991. "Die Sieben Weisen", in: A. Assmann (ed.), *Weisheit. Archäologie der literarischen Kommunikation*, vol. 3. München: Fink, 357-365.
- Snell, B. 1971. *Leben und Meinungen der Sieben Weisen, griechische und lateinische Quellen / erläut. und übertr. von Bruno Snell*. München: Heimeran.
- West, M. 1971. *Iambi et Elegi Graeci ante Alexandrum cantati*. Oxford: Oxford University Press.